

A királyi katonaság létszámát meghaladóan, úrbérmentesség fejében, fegyveres szabadosok is szolgáltak Keszthelyen a XVII. században. A Szerző rámutat, hogy a végvárváros részbirtokosai nem jobbágyaikat tették szabadossá, hanem a Balaton-felvidéken nagy számban élő szabad hajdúk letelepítésére törekedtek, akik a helyi szőlőgazdálkodásba kapcsolódtak be.

A keszthelyi portákon örökjogon osztozó családok még két, létszámában azonban elenyésző, katonatípust tartottak szolgálatukban a végvárvárosban: a kapuőröket és a szervitöröket.

A keszthelyi mezővárosi társadalom többségét kitevő katonakommuna ellátatlansága miatt maga is nyitott volt a polgári életforma felé, hiszen tagjai a település határában, sőt néha azon túl is szántókat, szőlősöket fogtak művelés alá, ipart űztek és kereskedtek, állapítja meg Végh Ferenc. Megszerzett ingatlanaik mentesültek a földesúri pénz-, termény- és munkajáradék, valamint az állami adók alól is. Az egyházi gabona- és bordézsma megfizetése elvben kötelező lett volna, az azonban a – kurióznak számító módon zömében katolikus – katonaság ellenállásán meghiúsult. A földművelésben Keszthely esetében a szabadosok jártak az élen, mivel csak az biztosította megélhetésüket. Az iratos katonák közel harmada vett részt az őstermelésben, számukra a megélhetés biztosításának másik lehetősége az ún. haszonvételek (borkimérés, mézszárszék, halászat) részleges kisajátítása adta. Mindezen kiváltságaikról a XVIII. században

csak fokról-fokra mondtak le az immáron ismét mezővárossá lett település polgárai.

Fontos kérdés, hogy hogyan élt együtt a végvárváros közössége a török időkben. A Szerző megállapítja, hogy a felső-magyarországi szabad királyi és bányavárosokkal ellentétben Keszthely esetében a katonakommuna a XVII. század első harmadában könnyedén és zökkenőmentesen befogadást nyert a tóparti mezőváros társadalmába: az iratos katonák jelentős hányada az eleve magas lélekszámú település tagjaiból rekrutálódott. Emellett gyakran beházasodtak a helyi polgár vagy nemes családokba is.

A magam részéről több szempontból is nagyon értékesnek és fontosnak tartom ezt a munkát. Egyrészt Végh Ferenc, imponálóan széles forrásbázisra alapozva olyan, kevésbé ismert témakört mutat be, amely árnyalja eddigi ismereteinket a XVI–XVII. század magyar történelméről. Megállapításai messze túlmutatnak a keszthelyi végvárváros történetének keretein. Másrészt, érzésem szerint, a Szerző számára a hadtörténelmi megközelítés csak ugródeszka ahhoz, hogy bemutathassa Keszthely történetét társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti, építészettörténeti, illetve egyháztörténeti aspektusból is. Hatalmas ívet húz úgy, hogy munkájának logikája sehol sem törik meg. Harmadrészt, az olvasót segítendő nem csupán az 1701. évi lakosság-összeírást adja közre, hanem diagrammokat, térképeket, képeket és családfákat is közöl monográfiájának mellékletében.

Bagi Zoltán

SZABADOS GYÖRGY

A MAGYAR TÖRTÉNELEM KEZDETEIRŐL

Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században

(Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 246 o.)

Szabados Györgynek, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja tudományos főmunkatársának 2006 karácsonyán jelent meg első könyve. Ebben a

középkori krónikásoktól a XVIII. században élt, a magyar őstörténetet (hun–avar–magyar folytonosság) és középkort elsőként magasabb szinten vizsgáló jezsuita történetíróinkig

követhetjük nyomon a korai történetírásunkat. Komplex medievisztikai–historiográfiai megközelítésmóddal rendelkező munkája hiánypótló, hiszen egy könyvben olvashatunk a krónikáról, illetve azok „felhasználóiról.” Végigkövethetjük, ahogy az évszázadok folyamán előkerült történeti források, krónikák, geszták (melyek a mai napig a magyar középkorkutatás alapforrásai) változtattak az adott korszak történelemfelfogásán.

A könyv öt nagyobb fejezetre, ezen belül alfejezetekre oszlik, valamint bevezető és összegző részt is tartalmaz. A középkori előzményeket áttekintő első fejezet az őshagyomány írásba foglalásának körülményeit vizsgálja. A szerző sorra veszi az első magyar történet keletkezési idejéről, műfajáról vallott nézeteket. A krónikás hagyományt a két XIV. századi krónikacsalád bővebb szövege, a Budai és a Képes Krónika, valamint Thuróczy János 1488-ban kiadott krónikája alapján mutatja be. E fejezetben felhasznál egy históriás éneket –honfoglalási epikánk legrégebbi fennmaradt emlékét – az „Ének Pannónia megvételetéről” című, Csáti Demeternek tulajdonított munkát, mely Árpád és népe bejövetelét taglalja magyar nyelven. A szerző e históriás ének és a krónikák között mellérendeltségi viszonyt állapít meg.

A második fejezetben a humanista történetírók (Bonfini, Ransanus) munkái alapján folytatja témájának elemzését. Segítségükkel sikerült áthidalnia a középkor és az újkor közötti választóvonalat, a mohácsi csatát követő változásokat. Hangsúlyozza, hogy bár mindketten a középkorban alkottak, tudatformáló hatásukat 1526 után fejtették ki. Értékelése szerint Bonfini újító szemléletű összefoglalása sok újat hozott számunkra; külhoni adatokat bőségesen használt, valamint nála lehet először olvasni a pannóniai avarokról. Terjedelmes műve, amelynek tényanyagára a XVI. és XVII. század történeti műveltsége épült, szakított a krónikák hagyományával. Hibájaként róható fel azonban, hogy a folyamatos előadás közben a belső tagolás, a sarkalatos fordulópontok ismertetése, az időrend háttérbe szorult. Benczédi Székely István 1559-ben, Krakkóban magyarul megjelent Világkrónikájának (mely, mint műfaj, hiányzott a középkori Magyarországról) hazai vonatkozású részében Thuróczy János és a Budai Krónika elemeit ismeri fel. Gregoriantzi Pál zágrábi, majd győri püspök Székely Istvánnal egy idő-

ben írta latin nyelvű munkáját, melyben a hazájára vonatkozó, általa legfontosabbnak vélt történeti és földrajzi tárgyú tudnivalókat ismerteti; áttekinthetősége, belső tagolása minden addigi munkáénál világosabb. Szabados György kimutatta, hogy rá és a korszak másik, szintén latin nyelven író históriására a Képes Krónika családjába tartozó kódexek ismeretei hatottak. Bakschay Ábrahám királykronológiájában, Heltai Gáspár magyar nyelvű Bonfini-kivonatában szintén középkori stílusjegyek ismerhetők fel.

A harmadik fejezetben a XVII. század kétirányú fejlődését mutatja be a szerző. Kétirányú, mivel akkor a magyar és a magyarországi történetírás fogalma részben elkülönült. A Magyarországon tevékenykedőket Thuróczy és Bonfini befolyásolta, közülük mindössze Révai Péter koronaőr és Petthó Gergely mutatott érdeklődést a teljes magyar múlt iránt. Révai Péterben az első Szent Korona-kutatót tisztelhetjük, ez írói tevékenységére is kihatott, ő írta meg ugyanis a korona történetét, és elsőként ő tagolta évszázadok szerint a monarchia életét. A Magyar Királyság szent istváni alapja nagy hangsúlyt kap nála. Petthó Gergely nem újdonságra, hanem népszerű összegzésre törekedett. Fontos kiemelni, hogy mindezt magyar nyelven tette. Az ő nevéhez fűződik a ma is használt politikatörténeti korszakhatárok kijelölése 1301-nél és 1526-nál. Munkáját Zrínyi Miklós rendezte sajtó alá, akinek felfogásáról a Mátyás király életéről való elmélkedései adnak képet. Szabados György rámutat Zrínyi gondolatfűzésének egyediségére, mivel a hun királyt rajta kívül senki sem tartotta folyamatos állami életünk megalapítójának. A XVII. századi magyar historiográfia másik irányú fejlődését a külföldön élő Inchofer Menyhért, Ambrózy János, Nadányi János és Otrokócsi Fóris Ferenc képviselte. A Rómában élő jezsuita szerzetes, Inchofer Menyhért, átvéve az ellenreformációs történetírás vezető alakja, Caesar Baronius anyagkezelését, az új minőségű műveltséget alapozta meg egyháztörténeti évkönyvével. Az újító, hun–avar–magyar hármas tagolású őstörténet-szemléletet pedig Otrokócsi Fóris Ferenc munkája alapján mutatja be.

A negyedik és ötödik fejezet annyiban függ össze, hogy jórészt a XVIII. században élt jezsuita történetírókkal foglalkozik. Az ötödik fejezet külön tárgyalja Pray György és Katona István munkásságát. Jézus társaságá-

nak tagjai az egész világon megtalálhatók voltak, ami nem is csoda, hiszen a rend alapítását (1540) követő néhány éven belül megfordultak mind az Újvilágban, mind Belső-Ázsiában. Xavéri Ferenc példának okáért már 1541-ben az Indiákon, 1549-től pedig Ázsiában végzett missziós tevékenységet. (Róla nincs szó a könyvben.) Elismerést érdemel e rend, mert nem csak azzal törődött, hogy a pogányokat megtérítse, hanem az adott területen levő tudásanyagot felhalmozta, feldolgozta, ily módon a kutatókat újabb és újabb információkhoz juttatta. Nem csak kéziratos változatban, nyomtatott formában is eljutott a tudásanyag Európába. Ennek jelentőségét főleg Pray György munkásságán mérni le Szabados. Előtte azonban fontos megállapítást tesz, mely szerint a XVIII. századi jezsuita történetírás kétirányú volt. Egyfelől Hevenesí Gábor, a bécsi Pázmáneum rektora forrásgyűjtésre buzdító programnyilatkozatával meghatározta a XVIII. századi jezsuita történetírást. A korszak másik iránya a rekatolizált Otrokocsi Főrís Ferenchez fűződik, aki még reformátusként olyan tudásra tett szert, amit átadhatott a nagyszombati jezsuita kollégium tanulóinak. Őstörténeti érdeklődését átörököltette hallgatóira, így az Inchofer és Hevenesí által meghatározott egyházi-politikai vonal mellett a magyarok eredetével foglalkozó könyvek is készültek. Ezek a kutatók már felhasználták elődeik munkáit, példászerűen, pontosan hivatkozásokkal gazdagították műveiket. A magyar őstörténet kutatói mellett (Földvári Mihály) Timon Sámuel volt az, aki egyszerre írt a pogány és a keresztény korról. A IX–X. század kutatását Kéri Borgia Ferenc és egy antwerpeni jezsuita, Johannes Stiltinus lendítette fel. Kéri Borgia a Keletrómai Császárságról szóló összefoglalásával lerakta a magyar bizantinológia alapjait. Stiltinus az első, mai értelemben vett tudományos igényű feldolgozást készítette Szent Istvánról és a keresztény magyar államszervezés koráról. Ez azért fontos, mivel történelmünk jelképes kezdőalakjai közül István ismertségben ekkor érte utol Attilát. Az evangélikus Bél Mátyás azonban azzal, hogy felfedezte és sajtó alá rendezte Anonymus *Gesta Hungarorum*-át, szintén sokat hozott a nézetek módosulásához, Attila mellé ugyanis Álmos és Árpád is „felzárkózott”.

Az utolsó fejezet, mint fentebb említettem, összefügg a negyedikkel annyiban, hogy a ha-

zai kritikai történettudomány megalapítója, Pray György és Katona István szintén a Jézus Társaság tagja volt. Pray a források ütköztetésével, bírálásával próbálta egyértelművé tenni előadását; a hunok, az avarok és a magyarok történetét már elkülönítve kutatta. Szemléletére nagy hatással volt a belső-ázsiai jezsuita misszió során gyűjtött történeti tudásanyag. Abban, hogy ki volt az első fejedelem (VII. Konstantin bizánci császár szerint Árpád, Anonymusnál Álmos) a bizánci adatot fogadta el. Ezzel szemben a másik nagy tudós Katona István Álmos mellett foglalt állást fő művében, a 42 kötetből álló *Historia Criticában*, mely a honfoglalástól 1810-ig követi nyomon történelmünket. Szabados hangsúlyozza, hogy Pray forrásokat ütköztető stílusával szemben Katona előszeretettel idézett, illetve egyeztetette az egyes kútfőket. Katona nevéhez fűződik első uralkodóházunk, az Árpád-ház elnevezés is, ezzel tudatosította, hogy történelmünk nem Szent Istvánnal kezdődött. Az elnevezés azért különös, mivel Katona István mellett foglalt állást, hogy Álmos volt első fejedelmünk. Mint magyarázatából kiderül, azért adta mégis az Árpád elnevezést, mivel az ő hatalma nagyobb volt. Kettejük közül mind kortársai, mind a későbbi szakirodalom Pray György írói magatartását értékelte többre. Hóman Bálint a kritikai történetírás megalapítójának tartja Prayt, míg Katona Istvánról többen meg is feledkeznek. Kitűnő alkalom lesz a 2011-es év arra, hogy megemlékezzünk e két, kitűnő történetírónkról, ugyanis akkor lesz Katona István halálának 200. Pray György *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* című műve megjelenésének pedig 250. évfordulója.

A könyv felépítése jól tagolt, átlátható. Az idézett szövegrészeket dőlt betűs szedésük miatt azonnal felismerhetők, az eredeti latin szöveg lábjegyzetbe foglalása az ellenőrzés miatt szintén fontos. Érezhető a szerző magyar szakos végzettsége is, hiszen munkájához felhasználta a régi és a XIX. századi magyar irodalom témájához szervesen illeszkedő műveit is. Ezeket összehasonlítja a történelmi munkákkal. Kritikai megjegyzésként azonban itt kell megjegyezni, hogy ha már felhasználta a korabeli költők verseit, prózáit, úgy hiányolom Álmos halálának helyszínét Titel környékére tevő, és arról megemlékező, XV. században élt Laskai Osvát Szent István-beszédét. Csáti Demeterről is szól ugyanott, de

más szövegkörnyezetben. Csáti Demeter kapcsán az még megjegyzendő, hogy a neki tulajdonított históriás énekkel egy újabb tanulmány is foglalkozik, ami elkerülte a szerző figyelmét. Ezeket leszámítva a felhasznált irodalom bőséges.

A borítóra került festmény választása jó, szépen illik a könyvhöz, a témához.

Szabados György a „Magyar történelem kezdeteiről” című kötetéhez alapos munkával összegyűjtötte a forrásokat, a szakirodalmat áttekintette, a felmerülő tudományos problémákat jól összefoglalta. A könyv világosan megfogalmazott, logikus felépítésű, igen értékes munka.

Kondacs Julianna